

ОГЛЯДОВІ СТАТТІ

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 655.15(477.43/.44)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.40.18>

Руслан ТКАЧУК, д-р філол. наук, ст. досл.

ORCID ID: 0000-0003-0809-5115

e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

PANIEVCIIS IN PODOLIA

Вступ. Стаття знайомить читача з історією заснування в Панівцях першої на Поділлі друкарні та її книжковим доробком. Також розповідається про діяльність відкритої кам'янецьким старостою Яном Потоцьким у Панівцькому замку школи-академії та кальвіністської церкви.

Методи. У роботі було застосовано культурно-історичний, функціональний та описово-аналітичний методи.

Результати. На широкому історіографічному матеріалі досліджено біографічні відомості про кам'янецького старосту Яна Потоцького та викладено історію збудованих ним на території Панівцького замку школи-академії, друкарні та храму, які були важливим культурним і видавничим центром кальвіністського богослів'я в Речі Посполитій. Проаналізовано причини поширення та занепаду кальвінізму на Поділлі. У центрі дослідження система навчання, яка велася в початковій школі та академії в Панівцях. З'ясовано, що учні молодших класів вивчали предмети тривіуму та читали катехізис Жана Кальвіна. У вищій школі, яку ще називають академією, викладалися предмети квадривіуму та велася виховання в релігійному дусі. За час діяльності школи-академії у ній навчалася близько 50 учнів. Значну увагу в дослідженні приділено друкарні, у якій за короткий час було надруковано низку важливих полемічних творів, які нині є раритетами. Технічним процесом виготовлення книг опікувався друкар з Вільна Лаврентій Малахович. Найбільше книг, надрукованих у Панівцькій друкарні, належать талановитому проповіднику місцевої церкви Яну Зигровському. Також у ній було надруковано твори Яна Хоцімовського та Петра Гіловського. У статті проаналізовано творчий доробок Яна Зигровського, написаний ним після закриття школи-академії, друкарні та храму в Панівцях.

Висновки. Діяльність побудованих Яном Потоцьким на території Панівцького замку школи-академії та друкарні мали значний вплив на тогочасне релігійне життя Речі Посполитої. У ній було надруковано низку важливих творів, у яких велася багатовимірною полеміка з католиками.

Ключові слова: Панівці, Ян Потоцький, кальвінізм, Ян Зигровський, Лаврентій Малахович, протестантизм в Україні.

Вступ

Найславетніші сторінки історії містечка Панівці, що на Поділлі, пов'язані з іменем кам'янецького старости Яна Потоцького, що належав до герба Пилява. В історії він прославився багатьма переможними битвами і здобув славу хороброго і мужнього воїна. Історики С. Кобежицький та Ш. Старовольський відгукуються про нього як про найвідважнішого і найвправнішого воїна свого часу. Свій перший бойовий досвід Ян Потоцький отримав під проводом князя Костянтина Острозького в битвах проти московитів поблизу Невеля. За участь у військових кампаніях проти Москви, король Стефан Баторій нагородив його званням полковника. Він також героїчно проявив себе в боях з татарами, які палили і грабували українські міста і села, захоплювали полонених і продавали на невільницьких ринках у Криму. Гетьман і коронний канцлер Ян Замойський хотів бачити його як хороброго й успішного воїна і усіх своїх виправах і завжди прислухався до його порад на полі бою (Niesiecki, 1841, s. 432). Крім ратних подвигів, Ян Потоцький увічнив своє ім'я тим, що наприкінці XVI ст. в Панівцях на високому пагорбі над Смотричем збудував кам'яний оборонний замок, на території якого заснував для потреб кальвіністської громади академію, а також першу на Поділлі друкарню. Побудований Яном Потоцьким за короткий час замок мав грубі стіни, кілька подвір'їв, велике підземелля та був оточений глибокими ровами (Rolle, 1880, s. 52).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в українській історіографії та літературознавстві дотепер залишається маловідома діяльність першої на Поділлі друкарні. Полемічні твори, які були надруковані в Панівцях, є раритетами і не досліджені в Україні.

Методи

Методологія роботи спирається на комплекс історичних і літературознавчих методів, серед яких основними є культурно-історичний, функціональний та описово-аналітичний.

Результати

Кальвіністська церква з'явилась у Панівцях, Кам'янці-Подільському та Хмільнику у другій половині XVI ст. завдяки підтримці батька Яна Потоцького – генерального подільського старости Миколая Потоцького. Він належав до тієї частини шляхти Речі Посполитої, що, протидіючи необмеженій владі католицького духовенства, перейшла на бік протестантизму. Кальвінізм, що в той час найбільше серед інших протестантських конфесій поширювався в Україні, поміж усього іншого приваблював правлячий стан своєю незалежністю у управлінні, вільним вибором пастирів та їх підпорядкуванням фундатору храму, або ж власнику міста ("Cuius regio, eius religio"). Проте принесена Миколаєм Потоцьким до стін Волоського князівства на Поділлі кальвіністська віра, у яку повернулись його діти, не змогла укорінитися серед місцевого населення. Більшість селян і міщан в околицях Панівців сповідували православ'я, шляхта і приїжджі поляки – католицизм, вірмени, для яких Поділля стало другою Батьківщиною, – монофізитство. Для них усіх кальвінізм був вірою польських магнатів Потоцьких. До того ж він ламав сформовані уявлення про Бога й не вписувався у звичне і спокійне для більшості релігійне життя. Відкриті Яном Потоцьким у Панівцях храм, школа-академія та друкарня стали важливим культурно-освітнім і видавничим осередком кальвіністського богослів'я як на українських землях, так і Речі Посполитій загалом.

© Ткачук Руслан, 2026

Ліворуч від в'їзної брами, на південно-західному розі Панівецького замку замість вежі було збудовано двоповерхову чотиригранну будівлю, у якій розміщувався храм. Зовнішні стіни храму прикрашали мармурові таблиці з викарбуваними Десятьма заповідями, які Бог дав Мойсею на горі Синай, а також текст Символу віри. Оригінальною особливістю храму був низький восьмигранний пірамідальний дах. Верх стіни обрамлював кам'яний різьблений фриз із тригліфами і розетками. На початку ХХ ст. будівлю кальвіністського храму перебудували в католицький костел. Було повністю розібрано дах і другий поверх до фриза, а стіни, які залишилися стали вітарною частиною костелу (Сіцинський, 1928, с. 77).

Школа-академія і друкарня розташовувалися у прибудованих до прясел південної оборонної стіни будівлях, розділених посередині в'їзною брамою. Школа складалася з двох відділень: нижчого та вищого. За взірцем колегіуму в Пінчіві початкова школа охоплювала чотири класи. У четвертому класі навчалися читати й писати польською мовою, а також знайомилися з катехізисом Жана Кальвіна; у третьому класі вивчали граматику латинської мови та перекладали на польську мову твори французького теолога Себастьяна Кастелліо, або ж іспанського філософа Хуана Луїса Вівеса; у другому класі – просодію (ритмічні та інтонаційні властивості мовлення) і синтаксис, перекладали "Женевський катехізис", твори таких давньоримських письменників, як Теренцій та Ціцерон; у першому, найвищому, класі – діалектику, риторику і грецьку мову, читали твори Вергілія, Горация, Юстина Філософа, Ксенофонта, Лукіана і Демосфена. Крім того, в учнів формували вміння й навички вести теологічні диспути. Вища школа, яку називали академією, складалася з кількох класів, серед яких найважливішими були класи філософії, теології і гуманітарних наук ("studia humaniora"). У ній також викладали предмети квадривіуму (арифметика, геометрія, астрономія і музика). Важливе значення в освітньому процесі школи надавалося релігійному вихованню, яке здійснювалося через вивчення Святого Письма та катехізису Жана Кальвіна. Щоранку заняттям в школі передувало слухання у храмі проповіді, після чого проводилися лекції, присвячені аналізу послань апостола Павла. Така велика увага до книг апостола Павла пояснюється тим, що реформаторські церкви вважали їх ключем до розуміння всього Святого Письма. Решта часу відводилося на науку. Кожної неділі після ранкового богослужіння учні початкової школи за прикладом Іоанна Златоуста читали послання апостола Павла, а учні академії мали заняття з теології. У школі існувала жорстка система покарань, правил і заборон, спрямована на те, щоб дати учням знання та сформувати в них такі моральні якості і чесноти, як старанність, скромність, добротність, дружелюбність тощо. Зокрема, лівих учнів початкової школи щосуботи били батогами, а старшокласників публічно сварили. Впродовж навчального року учням, як у монастирях, заборонялися ігри та розваги; не можна було носити із собою гроші. Канікули між семестрами були короткі (Rolle, 1880, s. 54–55; Рудюк, 2022).

Протягом 10 років існування Панівецької академії навчання в ній пройшло близько 50 учнів. Це порівняно з єзуїтським колегіумом, що з'явився в Кам'янці-Подільському у 1610 р., невелика кількість. За свідченнями історика Поділля А. Ролле, були навчальні роки, коли заняття не проводились через брак учнів (Rolle, 1880, s. 55). Найбільша проблема з набором учнів пов'язана з тим, що вчення реформаторських церков не мало на Поділлі великої підтримки, де панівні позиції посідали

православна і католицька церкви. Учнями Панівецької академії і школи при ній були переважно діти дрібної шляхти, яка служила у брацлавського воєводи, кальвініста Януша Збаразького і дідача Панівців, генерала подільських земель Яна Потоцького. Також на навчання в Панівці віддавали своїх дітей німецькі гармаші Кам'янецького замку. Крім учнів з подільського і брацлавського воєводств, у школі навчалися діти з Великопольщі та країн Західної Європи. Найімовірніше, для учнів, які приїхали з-за кордону, викладався курс німецької мови. На початку XVII ст. навчальний процес у школі забезпечували три такі відомі в Речі Посполитій педагоги, як ректор Бальтазар Фелльгібель, що походив із Сілезії, конректор Ян Маюс та професор з Міліча Самуель Пельзель (Rolle, 1880, s. 55; Рудюк, 2022). Пізніше до них приєдналися Яків Мілітіус та магістр філософії Ян Зигровський.

Для задоволення потреб кальвіністської церкви та школи-академії працювала друкарня. А. Ролле припускає, що її було відкрито разом зі школою у 1600 або 1601 рр.х (Rolle, 1880, s. 55). Проте перші книги, які вийшли з верстату Панівецької друкарні, датуються 1608 р., що вказує на її заснування кількома роками пізніше. Через неправильне розуміння міркувань А. Венгерського (Węgerski, 1652, s. 139) про географію відкриття друкарень кальвіністської церкви, Є. Бандтке (Bandtkie, 1826, s. 29–30), а за ним і низка інших учених помилково твердили, що обладнання друкарні в Лашуві перевезли до Панівців, а після її закриття до Баранува. Проте насправді в розповіді А. Венгерського йшлося не про створення однієї друкарні в Пінчіві, яка пізніше переїжджала з місця на місце, а про кальвіністські друкарні загалом, які одночасно працювали як у Лашуві, так і Панівцях (Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, & Krajewski, 1960, s. 173–174). Керівником друкарні Ян Потоцький поставив лідера і проповідника місцевої церкви Яна Зигровського. Технічним процесом виготовлення книг опікувався відомий друкар з Вільна Лаврентій (Вавжинець) Малахович, що працював у кальвіністській друкарні Меркеліса Петкевічуса і надрукував написану Григорієм з Жарновця на захист божественної природи Ісуса Христа книгу "Clypeus albo Tarcz Duchowna" (1598). Щороку на утримання друкарні та школи-академії Ян Потоцький виділяв 4000 злотих (Bandtkie, 1826, s. 30). У період з 1608 по 1611 р., коли друкарня була закрыта, Лаврентій Малахович надрукував у Панівцях 8 книг (6 польською та 2 латинською мовами). Першим твором Панівецької друкарні була весільна пісня ректора школи-академії Бальтазара Фелльгібеля та учня Т. Ціммермана на честь одруження галицького підчашого Яна Поляновського герба Побуг з Анною Стажицькою герба Остоя "Epithalamia in honorem nuptiarum D. D. Joannis Polanovii de Polanovice Sponsi et Generosis. Lectissimaeque Virginis Annae Starzickae Sponsae scripta ab amicis" (1608). У цьому виданні Лаврентій Малахович підписався ініціалами "T. M. D. J. P.", що розшифровуються як "Typographus Magnifici Domini Joannis Potocii" (Bandtkie, 1826, s. 34). Найбільш відомим і постійним автором книг, які видрукував Лаврентій Малахович, був Ян Зигровський. Зокрема, він написав такі полеміко-догматичні твори: "Goniec Catholika Reformowanego, przynoszący Diatribe, albo Porownanie Wiary ś. Katholickiej, tak na Wschod iako na Zachod Słońca" (Zygrowiusz, 1608), "Epichirima albo Dowod porządneho Posłania na urząd Pastorski Pasterzow Kościoła Ś. Katholickiego Apostolskiego Ewangelickiego, a utracenia iego od Pasterzow Kościoła Rzymskiego" (Zygrowiusz, 1609 a), "Theses et Antitheses de cultu et invocatione Sanctorum" (Zygrowiusz, 1609 b), "Tobiasz

czyli pobożne rozmyślenia, modlitwy i pieśni" (Zygrowiusz, 1609 c), "Papropompe albo Posłanie Papieża z odprawą na Missią Lutrowę u Zwingliuszowę" (Zygrowiusz, 1611). Інші дві книги Панівецької друкарні належали старшому наглядачу кальвіністських церков на Поділлі Яну Хоцімовському ("Discurs krótki o donacyey Konstantyna Cesarza" (Chocimowski, 1609) та Петру Гіловському ("Rosprawa krotka o sposobie odkupienia Kościoła Kreściańskiego, u o pewności zbawienia naszego" (Gilowski, 1609).

22 квітні 1611 р. Ян Потоцький загинув у московському поході під час облоги Смоленська. Його смерть поклала кінець розпочатої Миколаєм Потоцьким історії кальвіністської церкви на Поділлі у XVII ст. Тіло Яна Потоцького було поховано в крипті Панівецького замку. Спадкоємець Панівців Станіслав Потоцький, повернувшись у католицизм, за допомогою дружини Яна Потоцького Ельжбети Каменецької закрив збудовані й підтримувані її чоловіком кальвіністські храм, школу-академію та друкарню. За вказівками кам'янецьких єзуїтів він вигнав кальвіністів із Панівецького замку, храм передав у розпорядження ордену домініканців, приміщення школи-академії перетворив на кінні стайні (Bandtkie, 1826, s. 30). Книги ліквідованої Панівецької друкарні єзуїти за участю ката спалили на центральній площі Кам'янець під урочисті дзвони церков. Через це збереглося всього лише кілька видань Панівецької друкарні, які вважаються раритетами. Лаврентій Малахович із Панівців переїхав до Львова, де у 1615 р. надрукував весільню пісню Якова з Гідле "Carmen in auspiciatissimis nuptiis Stanislai a Pohorce Korytko et Elisabetae a Sokolow Dzieduszyska" та твір познанського воєводи Яна Острогора "Ad filios admonitoria Epistola". Подальша доля та інші видання панівецького друкаря залишаються невідомі (Кавеска-Грєцзова, Korotajowa, & Krajewski, 1960, s. 153–154). Ян Зигровський виїхав до Литви, де спершу оселився в Новогрудку, а потім переїхав до Вільна. В церквах обох міст він обіймав посаду пресвітера (Wielka encyklopedia, 1914, s. 188), а також виконував обов'язки суперінтенданта Новогрудського і Віленського округів. Князь Криштоф Радзивілл обрав Яна Зигровського одним із вчителів свого сина Януша Радзивілла. Його творчий доробок цього часу переважно складають похоронні казання. Зокрема, збереглися такі проповіді: "Kazanie na pogrzeb lasnie Wielmożnego Pana, Pana Chrysztofa Monwida" (Zigrowiusz, 1616), "Pociecha Rodzicom, Działkom, Braciy, Krewnym y Przyjacielom" (Zygrowiusz, 1618), "Krzyż Chrześciański na Pogrzeb Je[g]o Mści Pana Mikołaja Kawieczyńskiego" (Zygrowiusz, 1619 b), "Śmierć Chrześciańska. Na Pogrzeb Je[g]o Mści Pana Jarosza Jewłaszewskiego" (Zygrowiusz, 1619 c), "Czyściec Chrzescianski. Na Pogrzeb Je[g]o Mości Pana Kaspra Szwykowskiego" (Zygrowiusz 1619 a), "Żywot wieczny y smierc wieczna. Na Pogrzeb Wszytkimi Cnotami ozdobioney, Jey Mości Paniey Christiny z Kaweczyna Frackiewiczowey Radźimińskiej" (Zygrowiusz, 1620), "Melius albo Kazanie na wprowadzeniu ciała Jaśnie Oświeconego sławney pamięci Pana, Je[g]o Mści Pana Ianusza Radziwila" (Zygrowiusz, 1621). Найбільш вагомим здобутком Яна Зигровського у віленський період діяльності була підготовка й видання першого у Великому князівстві литовському катехізісу євангельських церков. Відомі дві редакції твору. Перша редакція катехізісу, що надалі не перевидавалася, з'явилася у 1618 р. в друкарні Петра Бластуса Кміти (Любча). Через відсутність згоди Генерального Собору майже весь наклад видання, за винятком кількадесят примірників, які встигли поширитися серед місцевих церков, було конфісковано. У

Ягеллонській бібліотеці зберігаються два примірники цього рідкісного катехізісу. Один екземпляр некомплектний: титульна сторінка вклеєна з катехізісу 1594 р., відсутні передмова до читача, катехізіс для дітей, початкові сторінки катехізісу для дорослих та кінцеві сторінки. Інший примірник комплектний, крім заголовку. Через брак титульної сторінки в обох примірниках справжня назва катехізісу невідома. В науковому обігу звичаїлася його умовна назва, сформульована на підставі наведених у передмові до читача відомостей – "Katechizm chrześciański zborow Wielkiego Księstwa Litewskiego" (Katechizm, 1618). Кінцеву редакцію катехізісу, що враховувала рекомендації та вимоги Генерального Собору 1619 р., було надруковано у 1621 р. під назвою "Katechism albo krotkie zebranie wiary y powinności krześciańskiej z modlitwami, psalmami i Pieśniami" (Katechism, 1621). Обидва варіанти катехізісу вміщували Псалтир, тексти християнських молитов та пісень. Усі вони традиційно вважалися складовою частиною катехитичного навчання і виховання християн в євангельських церквах. Ян Зигровський у передмові до читача катехізісу 1618 р. порівнював Псалтир і пісні з катехізісом, оскільки в них викладено основи християнського віровчення: "Psalmy y Pieśni, nazywają się Katechizmem. Gdyż w Psalmach y w Pieśniach też nauka podaje się, która y w Katechizmiech własnie rzeczonnych" (Katechism, 1618, c. II). До творчої спадщини Яна Зигровського входять також і переклади. Зберігся такий перекладний твір письменника з латинської на польську мову: "Declaratja Jaśnie Oświeconych dwu Panow" (Declaratja, 1617). Він був присвячений земській судді Новогрудського воєводства Александри Петрашевській-Євлашевській. Твір розповідає про зречення архієпископа Спалатинського Марка Антонія де Домініса, а також французького генерала, герцога Кендал Анрі де Ногаре де ла Валетт церковних і світських титулів на користь переходу в євангельську церкву.

Дискусія і висновки

В історії поширення кальвінізму на Поділлі вагому роль відіграли генеральний подільський староста Миколай Потоцький та його син Ян Потоцький, що збудував у Панівцях замок. Засновані Яном Потоцьким школа-академія та друкарня посідають важливе місце в історії української культури. У Панівецькій друкарні було надруковано 8 книг, з них 6 польською та 2 латинською мовами. Після закриття друкарні виготовлені Лаврентієм Малаховичем книги були спалені на центральній площі Кам'янець, через що вціліли примірники є раритетами. В бібліотеці Оссолінеум у Вроцлаві, бібліотеці князів Чарторийських у Кракові та бібліотеці академії наук Литви імені Врублевських зберігаються більшість панівецьких видань: весільна пісня "Epithalamia in honorem nuptiarum D. D. Joannis Polanovii de Polanovice Sponsi et Generosis. Lectissimaeque Virginis Annae Starzickae Sponsae scripta ab amicis", а також твори Яна Зигровського ("Goniec Catholika Reformowanego, przynoszący Diatribe, albo Porownanie Wiary ś. Katholickiej, tak na Wschod iako na Zachod Słońca", "Epichirima albo Dowod porządneho Posłania na urząd Pasterski Pasterzow Kościoła Ś. Katholickiego Apostolskiego Ewangelickiego, a utracenia iego od Pasterzow Kościoła Rzymkiego", "Theses et Antitheses de cultu et invocatione Sanctorum", "Tobiasz czyli pobożne rozmyślenia, modlitwy i pieśni", "Papropompe albo Posłanie Papieża z odprawą na Missią Lutrowę u Zwingliuszowę", Яна Хоцімовського ("Discurs krótki o donacyey Konstantyna Cesarza") та Петра Гіловського ("Rosprawa krotka o sposobie odkupienia Kościoła

Крестьянського, у о певності збавлення нашого". Полеміко-догматичні твори Панівецької друкарні є важливою складовою українського полемічного письменства й потребують подальшого історико-культурного, літературознавчого і богословського прочитання.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Рудюк, Л. (2022). Історична довідка до облікової документації на пам'ятку містобудування та архітектури Будинку колеґіуму, XVII ст., ох. № 1689/3, складову Комплексу споруд замку, с. Панівці, Слобідко-Кульчиєвська ТГ, Кам'янець-Подільський район, Хмельницька область. *Науково-технічний архів Національного історико-архитектурного заповідника "Кам'янець"*. Інв. № 4513.
- Сіцінський, Є. (1928). *Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (Історично-археологічні нариси)*. З друкарні Української Академії Наук.
- Bandtkie, J. S. (1826). *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkiem Xięstwie Litewskim jako i w kraich zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*. T. II.
- Chocimowski, J. (1609). *Discursus krótki o donacyey Konstantyna Cesarza. W ktorey Papieżowie wszystkie moc dosthojności swoiey, y Krolowania ziemskiego niezmiernego założyli. Jeśli iesth prawdziwa, czyli czym inszym trąci? Rzecz wiadomości wszystkim Monarchom, Krolom, Potentatom, Xiążętom y Panom, na iakieykolwiek Eminencyey będącym, po wszystkim świecie Krześciańskim, barzo należąca y wielce potrzebna*. Drukował W. Malachiewicz.
- Declaratia Jaśnie Oświeconych dwu Panow. Arcybiskupa Spalateńskiego, Primasa y Metropolity Królestwa Dalmatskiego y Kroatskiego w Państwie Weneckim. Także Xiążęcia z Kandle w Królestwie Francuskim przeszłego Roku 1616. Do Prawowiernego Kościoła Ewangelikow przyłączonych*. (1617). [B. m. dr.].
- Gilowski, P. (1609). *Rosprawa krótka o sposobie odkupienia Kościoła Kreściańskiego, y o pewności zbawienia naszego: zwłaszcza, iż wszelki człowiek Krześciański ma wierzyć: iż jest z liczby wybranych Pańskich: a iakowym sposobem w they wierze ma się utwierdzać y umacniać*. Przez X. Piotra Gilowskiego, Kaznodzieię Słowa B. prawdziwego wiernie y szczyrze zebra. Drukował W. Malachiewicz.
- Katechism albo krótkie zebranie wiary y powinności krześciańskiej z modlitwami, psalmami i Pieśniami. Na cześć y chwałę Panu Bogu w Troicy świętey ledynemu, a Zborowi iego ku zbudowaniu. Znowu teraz przeyrzany y poprawiony*. (1621). W Drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Katechizm chrześciański zborów Wielkiego Księstwa Litewskiego*. (1618). W drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Kawecka-Gryczowa, A., Korotajowa, K., & Krajewski, W. (Oprac.). (1960). *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Zeszyt 6.
- Niesiecki, K. (1841). *Herbarz Polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*. T. VII.
- Rolle, A. J. (1880). *Zameczki podolskie na kresach multarńskich*. T. 3.
- Węgieński, A. (1652). *Systema historico chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, praecipue, Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, etc. distinctarum*. Ex Officina Johannis a Waesberge.
- Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana* (1914). Ser. III. T. I (LV).
- Zygrowiusz, I. (1616). *Kazanie na pogrzeb lasnie Wielmożnego Pana, Pana Chryzstofa Monwida na Dorostaich W. X. L. naywyższego marszałka, odprawowany w Osmianie murowaney, dnia Lutego, Roku 1616*. Spisane od x. Iana Zygrowiusza służy Pana Christusowego. Drukowano w Lubczu.
- Zygrowiusz, I. (1618). *Pociecha Rodzicom, Dzieciom, Bracicy, Krewnym y Przyjacielom. W utraceniu Rodzicow, Dzieciom, Bracicy, Krewnym, y Przyjacielom miłych przez Smierc. Od Xiędza Iana Zygrowiusza, służy Pana Christusowego, spisana*. [druk. Piotra Blastusa].
- Zygrowiusz, I. (1619 a). *Czyściec Chrzescianski. Na Pogrzeb Je[go] Mości Pana Kaspra Szwykowskiego z Szwykowa, Podkomorzego Witepskiego, etc. W Kondrańskich dnia 22 Octobr. Roku P. 1619 odprawowany*. Przez X. Jana Zygrowiusza Sługę Pana Christusowego. [B. m. dr.].
- Zygrowiusz, I. (1619 b). *Krzyż Chrzescianski na Pogrzeb Je[go] Mości Pana Mikolaja Kawieczynskiego, Woyskiego Mińskiego, [et]c. dnia 4 Marca odprawowany w Roku Pańskim 1619*. Spisany przez X. Iana Zygrowiusza sługę Pana Christusowego. W drukarni Piotra Blastusa.
- Zygrowiusz, I. (1619 c). *Śmierć Chrzescianska na Pogrzeb Je[go] Mości Pana Jarosza Jewlaszewskiego Sędzię Ziemskiego Nowogrodzkiego, zmarłego w Panu Christusie, dnia 27 Marca [et]c. odprawowany dnia 23 Maia Roku Pańskiego 1619*. Spisana przez X. Iana Zygrowiusza Sługę Pana Christusowego. W drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Zygrowiusz, I. (1620). *Żywot wieczny y smierc wieczna. Na Pogrzeb Wszystkimi Cnotami ozdobiony, Jey Mości Paniey Christy z Kaweczyna Frackiewiczowej Radziwińskiej, Podkomorzyny Połockiey, mile w Panu Christusie zmarley w Miadziale dnia 23 Kwietnia, a w Niesutyczach dnia 17 Maia pogrzebioney, tegoż roku Pańskiego 1620*. Przez X. Iana Zygrowiusza sługę Pana Christusowego. W drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Zygrowiusz, J. (1608). *Goniec Catholika Reformowanego, przynoszący Diatribe, albo Porowanie Wiary ś. Katholickiey, tak na Wschod iako na Zachod Słońca, przed tym po wszystkim świecie będącey, a we wszystkich fundamentalnych zbawiennych Artykulech zgodney, z terazniejszym Kościołem nazwanym Ewangelickim: zaś z Kościołem terazniejszym Rzymskim, iakmiarz sprzećiwney*. Od X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa, Kaznodzieię Słowa Bożego prawdziwego w Zborze Pzniowieckim, napisany. Drukował W. Malachiewicz.
- Zygrowiusz, J. (1609 a). *Epichirima albo Dowod porządnego Posłania na urząd Pasterny Pasterzow Kościoła ś. Katholickiego Apostolskiego Ewangelickiego, a utracenia iego od Pasterzow Kościoła Rzymskiego*. Przez X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa Kaznodzieię prawdziwego Słowa Bożego w Zborze Paniowieckim napisany. Drukował W. Malachiewicz.
- Zygrowiusz, J. (1609 b). *Theses et Antitheses de cultu et invocatione Sanctorum. Aduersus strophas Romanensium, imprimis vero R. Bellarmini lib. I de Sanctorum Beatitudine a cap. 12. ad finem usque. Scriptae a N. P. in Inclita et Orthodoxa Academia Basiliensi olim Pietatis et Philosophiae S. Anno D. 1605*. Imprimebat L. Malachiewicz.
- Zygrowiusz, J. (1609 c). *Tobiasz czyli pobożne rozmyślenia, modlitwy i pieśni*.
- Zygrowiusz, J. (1611). *Papopompe albo Posłanie Papieży z odprawą na Missię Lutrowę y Zwingiuszowę, od X. Iana Zygrowiusza z Wieruszowa Kaznodzieię Słowa Bożego prawdziwego, Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Iana Potockiego z Potoka, Woiewody Brasławskiego, Starosty Kamienieckiego, Generała Podolskiego, a na ten czas pod Smolinskim Wojska Krola Jego Mości naywyższego Gubernatora, spisane*. Drukował W. Malachiewicz.
- Zygrowiusz, J. (1621). *Melius albo Kazanie na wprowadzeniu ciała Jaśnie Oświeconego sławney pamięci Pana, Je[go] Mości Pana Ianusza Radziwila [sic], Xiążęcia na Bierzach [sic], y Dubinkach, Stucku, y Kopylu, S. R. I. P. Kasztellana Wileńskiego, Starosty Borysowskiego, [et]c. uroczyscie odprawowane 12 Ianurij Roku Pańskiego 1621 we Dworze Xiążęcym*. Przez Xiędza Jana Zygrowiusza sługę P. Chrystusowego, superattendentą Districtu Wilenskiego.

References

- Bandtkie, J. S. (1826). *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkiem Xięstwie Litewskim jako i w kraich zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*. T. II.
- Chocimowski, J. (1609). *Discursus krótki o donacyey Konstantyna Cesarza. W ktorey Papieżowie wszystkie moc dosthojności swoiey, y Krolowania ziemskiego niezmiernego założyli. Jeśli iesth prawdziwa, czyli czym inszym trąci? Rzecz wiadomości wszystkim Monarchom, Krolom, Potentatom, Xiążętom y Panom, na iakieykolwiek Eminencyey będącym, po wszystkim świecie Krześciańskim, barzo należąca y wielce potrzebna*. Drukował W. Malachiewicz.
- Declaratia Jaśnie Oświeconych dwu Panow. Arcybiskupa Spalateńskiego, Primasa y Metropolity Królestwa Dalmatskiego y Kroatskiego w Państwie Weneckim. Także Xiążęcia z Kandle w Królestwie Francuskim przeszłego Roku 1616. Do Prawowiernego Kościoła Ewangelikow przyłączonych*. (1617). [B. m. dr.].
- Gilowski, P. (1609). *Rosprawa krótka o sposobie odkupienia Kościoła Kreściańskiego, y o pewności zbawienia naszego: zwłaszcza, iż wszelki człowiek Krześciański ma wierzyć: iż jest z liczby wybranych Pańskich: a iakowym sposobem w they wierze ma się utwierdzać y umacniać*. Przez X. Piotra Gilowskiego, Kaznodzieię Słowa B. prawdziwego wiernie y szczyrze zebra. Drukował W. Malachiewicz.
- Katechism albo krótkie zebranie wiary y powinności krześciańskiej z modlitwami, psalmami i Pieśniami. Na cześć y chwałę Panu Bogu w Troicy świętey ledynemu, a Zborowi iego ku zbudowaniu. Znowu teraz przeyrzany y poprawiony*. (1621). W Drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Katechizm chrześciański zborów Wielkiego Księstwa Litewskiego*. (1618). W drukarni Piotra Blastusa Kmity.
- Kawecka-Gryczowa, A., Korotajowa, K., & Krajewski, W. (Oprac.). (1960). *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Zeszyt 6.
- Niesiecki, K. (1841). *Herbarz Polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*. T. VII.
- Rolle, A. J. (1880). *Zameczki podolskie na kresach multarńskich*. T. 3.
- Rudziuk, L. (2022). *Istorychna doвідka do oblikovoi dokumentatsii na pamiatku mistobuduvannia ta architektury Budynku kolehiumu, XVII st., okh. №1689/3, skladovu Kompleksu sporud zamku, s. Panivtsi, Slobidko-Kulchyievetska TH, Kamianets-Podilskyi raion, Khmelnytska oblast. Naukovo-tekhnichnyi arkhiv Natsionalnoho istoryko-arkhitekurnoho zapovidnyka "Kamianets"*. Inv. № 4513 [in Ukrainian].
- Sitsinskyi, Ye. (1928). *Oboronni zamky Zakhidnoho Podillia XIV–XVII st. (Istorychno-arkheolohichni narisy)*. Z drukarni Ukrainkoii Akademii Nauk [in Ukrainian].
- Węgieński, A. (1652). *Systema historico chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, praecipue, Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, etc. distinctarum*. Ex Officina Johannis a Waesberge.
- Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana* (1914). Ser. III. T. I (LV).
- Zygrowiusz, I. (1616). *Kazanie na pogrzeb lasnie Wielmożnego Pana, Pana Chryzstofa Monwida na Dorostaich W. X. L. naywyższego marszałka, odprawowany w Osmianie murowaney, dnia Lutego, Roku 1616*. Spisane od x. Iana Zygrowiusza służy Pana Christusowego. Drukowano w Lubczu.

Zygrowiusz, I. (1618). *Pociecha Rodzicom, Działkom, Braciej, Krewnym y Przyjaciółom. W utraceniu Rodzicow, Działek, Braciej, Krewnych, y Przyjaciół miłych przez Smierc. Od Xiędza Iana Zygrowiusza, sługi Pana Christusowego, spisana.* [druk. Piotra Blastusa].

Zygrowiusz, I. (1619 a). *Czyścić Chrześcianski. Na Pogrzeb Je[ł]go Mości Pana Kaspra Szwykowskiego z Szwykowa, Podkomorzego Witepskiego, etc. W Kondraćszkach dnia 22 Octobr. Roku P. 1619 odprawowany. Przez X. Jana Zygrowiusza Sługę Pana Christusowego.* [B. m. dr.].

Zygrowiusz, I. (1619 b). *Krzyż Chrześcianski na Pogrzeb Je[ł]go Mści Pana Mikołaja Kawieczńskiego, Woyskiego Mińskiego, [et]c. dnia 4 Marca odprawowany w Roku Pańskim 1619. Spisany przez X. Iana Zygrowiusza sługę Pana Christusowego. W drukarni Piotra Blastusa.*

Zygrowiusz, I. (1619 c). *Smierć Chrześcianska na Pogrzeb Je[ł]go Mści Pana Jarosza Jewłaszewskiego Sędziego Ziemskiego Nowogrodzkiego, zmarłego w Panu Christuśie, dnia 27 Marca [et]c. odprawowany dnia 23 Maia Roku Pańskiego 1619. Spisana przez X. Iana Zygrowiusza Sługę Pana Christusowego. W Drukarni Piotra Blastusa Kmity.*

Zygrowiusz, I. (1620). *Żywot wieczny y smierc wieczna. Na Pogrzeb Wszystkimi Cnotami ozdobionej, Jey Mości Paniey Christiny z Kaweczyna Frąckiewiczowej Radziwińskiej, Podkomorzyny Połockiej, mile w Panu Christuśie zmarłej w Miadziale dnia 23 Kwietnia, a w Niesutyczach dnia 17 Maia pogrzebionej, tegoż roku Pańskiego 1620. Przez X. Iana Zygrowiusza sługę Pana Christusowego. W drukarni Piotra Blastusa Kmity.*

Zygrowiusz, J. (1608). *Goniec Catholika Reformowanego, przynoszący Diatribę, albo Porównanie Wiary ś. Katholickiej, tak na Wschod iako na Zachod Słońca, przed tym po wszystkim świećie będącej, a we wszystkich fundamentalnych zbawiennych Artykulech zgodnej, z terazniejszym Kościołem nazwanym Ewangelickim: zaś z Kościołem terazniejszym Rzymskim, iakmiarz sprzećiwnej. Od X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa, Kaznodzieje Słowa Bożego prawdziwego w Zborze Pznowieckim, napisany. Drukował W. Malachiewicz.*

Zygrowiusz, J. (1609 a). *Epichirima albo Dowod porządnego Posłania na urząd Pasterski Pasterzow Kościoła ś. Katholickiego Apostolskiego Ewangelickiego, a utracenia iego od Pasterzow Kościoła Rzymskiego. Przez X. Jana Zygrowiusza z Wieruszowa Kaznodzieję prawdziwego Słowa Bożego w Zborze Paniowieckim napisany. Drukował W. Malachiewicz.*

Zygrowiusz, J. (1609 b). *Theses et Antitheses de cultu et invocatione Sanctorum. Aduersus strophas Romanensium, imprimis vero R. Bellarmini lib. I de Sanctorum Beatitudine a cap. 12. ad finem usque. Scriptae a N. P. in Inclyta et Orthodoxa Academia Basiliensi olim Pietatis et Philosophiae S. Anno D. 1605. Imprimebat L. Malachiewicz.*

Zygrowiusz, J. (1609 c). *Tobiasz czyli pobożne rozmyślenia, modlitwy i pieśni.*

Zygrowiusz, J. (1611). *Papopompe albo Posłanie Papieży z odprawą na Missiá Lutrowę y Zwingliuszowę, od X. Iana Zygrowiusza z Wieruszowa Kaznodzieje Słowa Bożego prawdziwego, Jaśnie Wielmożnego Jego Mści Pana P. Iana Potockiego z Potoka, Woiewody Brasławskiego, Starosty Kamienieckiego, Generała Podolskiego, a na ten czas pod Smolńskim Wojska Krola Jego Mści naywyższego Gubernatora, spisane. Drukował W. Malachiewicz.*

Zygrowiusz, J. (1621). *Melius albo Kazanie na wprowadzeniu ciała Jaśnie Oświeconego sławnej pamięci Pana, Je[ł]go Mści Pana Ianusza Radziwila [sic], Xiążęcia na Bierzach [sic], y Dubinkach, Slucku, y Kopylu, S. R. I. P. Kasztellana Wileńskiego, Starosty Borysowskiego, [et]c. uroczyscie odprawowane 12 Ianuarij Roku Pańskiego 1621 we Dworze Xiążęcym. Przez Xiędza Jana Zygrowiusza sługę P. Chrystusowego, superattendentą Districtu Wilenskiego.*

Отримано редакцією журналу / Received: 30.12.25

Прорецензовано / Revised: 08.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 31.03.26

Опубліковано / Published: 31.05.26

Ruslan TKACHUK, DSc. (Philology), Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

PANIEVCIIS IN PODOLIA

Background. *The article introduces the reader to the history of the founding of the first printing house in Podillia in Panivtsi and its book output. It also reveals the activities of the school-academy and the Calvinist church opened in Panivtsi Castle by the Kamianets-Podilskyi headman Jan Potocki.*

Methods. *The work used cultural-historical, functional, and descriptive-analytical methods.*

Results. *Based on extensive historiographical material, biographical information about the Kamianets-Podilskyi headman Jan Potocki and the history of built by him on the territory of the Panivtsi castle the school-academy, printing house, and church were researched. The reasons of the spread and decline of Calvinism in Podillia were analyzed. The study focuses on the education system that was conducted in the elementary school and academy in Panivtsi. It was found that students in the lower grades studied trivium subjects and read the catechism of John Calvin. The higher school, also called the academy, taught quadrivium subjects and provided education in a religious spirit. During the school-academy's activities, about 50 students studied there. Considerable attention in the study was paid to the printing house, which in a short time printed a number of important polemical works that are now rarities. The technical process of book production was supervised by the printer from Vilnius Lavrenty Malakhovych. The largest number of books printed in the Panivtsi printing house belong to the talented preacher of the local church, Jan Zygrovsky. The works of Jan Khotsimovsky and Peter Hilovsky were also printed there. The article analyzes the creative work of Jan Zygrovsky, written by him after the closure of the school-academy, printing house and church in Panivtsi.*

Conclusions. *The activities of the school-academy and printing house built by Jan Potocki on the territory of Paniewicz Castle had a significant impact on the religious life of the Polish-Lithuanian Commonwealth at that time. A number of important works were printed there, in which a multidimensional polemic with Catholics was conducted.*

Keywords: *Panivtsi, Jan Potocki, Calvinism, Jan Zygrovsky, Lavrenty Malakhovych, Protestantism in Ukraine.*

Руслан Ткачук є членом редколегії "Вісника Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика", тому не брав участі у рецензуванні та прийнятті рішення щодо публікації цієї статті.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; рішенні про публікацію результатів.

Ruslan Tkachuk is the member of the editorial board of the "Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folklore Studies", and therefore they do not participate in the review and decision-making process regarding the publication of this article.

The author declares no conflict of interest. The sponsors were not involved in the design of the study; in the collection, analysis or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.